

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
katedra českého jazyka a literatury

Obraz Vánoc ve vybraných textech české literatury

bakalářská práce

Autor: Kristýna Motyková, DiS.
Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání – maior
Výtvarná tvorba se zaměřením na vzdělávání – minor
Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.
Oponent práce: prof. Mgr. et Mgr. Marcin Filipowicz, Ph.D.



Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Zadání bakalářské práce

Autor: Kristýna Motyková, DiS.

Studium: P21P0529

Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Výtvarná tvorba se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Obraz Vánoc ve vybraných textech české literatury**

Název bakalářské práce AJ: Representation of Christmas in selected texts of Czech literature

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se v souladu se svým názvem zaměří na zobrazení Vánoc v české literatuře. Primárně se soustředí na vybrané texty české poezie 20. století.

FROLEC, Václav a kol. Vánoce v české kultuře. Praha: Vyšehrad, 1988.

LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *České tradice v proměnách času: kroje – zvyky – umění*. Praha: NLN, 2017.

VAVŘINOVÁ, Valburga. Abeceda Vánoc. Praha: Krásná paní, 2010.

VAVŘINOVÁ, Valburga. Malá encyklopedie Vánoc. Třetí vydání. Praha: Libri, 2002.

Zadávací pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.

Oponent: prof. Mgr. et Mgr. Marcin Lukasz Filipowicz, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 23.2.2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Obraz Vánoc ve vybraných textech české literatury* vypracovala pod vedením vedoucí bakalářské práce samostatně a uvedla jsem veškeré použité prameny a zdroje.

Prohlašuji, že bakalářská/diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

V Hradci králové dne

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce PhDr. Nelle Mlsové, Ph.D., a to nejenom za její cenné rady a konstruktivní připomínky, ale zejména za projevenou trpělivost a vstřícnost.

Anotace

MOTYKOVÁ, Kristýna. *Obraz Vánoc ve vybraných textech české literatury*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2024, s. 40.

Bakalářská práce se zabývá obrazem Vánoc v české literatuře. Primárně se soustředí na texty české poezie těch autorů, jenž tvořili ve 20. století. Rovněž zahrnuje autory, kteří působili mimo vymezené období, avšak jejich básně uzádně souvisí s tematikou Vánoc.

Práce obsahuje obecnou charakteristiku Vánoc společně s jejich typickými motivy. Dále zahrnuje průřez českou literaturou, která zaznamenává vánoční období. V neposlední řadě je součástí práce vytvořený korpus české poezie tematizující Vánoce. Dle sestaveného korpusu jsou vytvořené okruhy vánočních obrazů, které podléhají následné analýze.

Klíčová slova: Vánoce, česká poezie, vánoční zvyky, vánoční tradice

Annotation

MOTYKOVÁ, Kristýna. *Representation of Christmas in selected texts of Czech literature*. Hradec Králové: Faculty of Education University of Hradec Králové, 2024, 40 ps.

The bachelor's thesis deals with the depiction of Christmas in Czech literature. It primarily focuses on the texts of Czech poetry by authors who were creating in the 20th century. It also includes authors who were active outside the defined period, but whose poems usually relate to the theme of Christmas.

The thesis contains a general characterization of Christmas along with its typical motifs. It also includes a survey of Czech literature that records the Christmas period. Last but not least, the thesis includes a corpus of Czech poetry that thematizes Christmas. Based on the compiled corpus, categories of Christmas images are created, which are then subjected to subsequent analysis.

Key words: Christmas, czech poetry, christmas customs, christmas traditions

Obsah

ÚVOD	8
1 VÁNOCE	10
1.1 Štědrý den	10
1.2 Boží hod vánoční	11
1.3 Svatý Štěpán	12
1.4 Tradiční vánoční motivy	12
1.4.1 Betlém a jesličky	13
1.4.2 Ježíšek	14
1.4.3 Stromeček	15
1.4.4 Ozdoby a světýlka	16
1.4.5 Dárky	17
1.4.6 Koleda	18
1.4.7 Kapr (ryba)	19
2 VÁNOCE V ČESKÉ LITERATUŘE	21
2.1 Korpus básní	22
2.2 Korpus básní s vánočními motivy	25
3 OBRAZ VÁNOC	27
3.1 Osamělé Vánoce	27
3.2 Vánoční krajina	28
3.3 Dítě Vánoc	30
3.4 Vánoční stromeček	32
3.5 Ježíšek	33
3.6 Vánoční zvyky	34
3.7 Duchovní Vánoce	35
4 ZÁVĚR	37
5 Zdroje	38
Odborná literatura	38
Sekundární literatura	38
6 Seznam tabulek	40

ÚVOD

Vánoce jsou svátky klidu a rodinné pohody. Nazýváme je nejkrásnějším obdobím v celém kalendářním roce. Pro každého mají rozdílný význam a odlišnou symboliku, ale pro většinu je to doba, kdy máme potřebu setkávat se s rodinou a přáteli. Tento aspekt rodinného krbu silně působí na všechny. Symbolika ohně, který vysílá teplo a zář, navozuje lidem pocit bezpečí a sounáležitosti.

Motivací ke zpracování tohoto tématu mi byl především vlastní vztah k Vánocům. Vánoční období mám jako většina lidí spojeno převážně s laskavostí a sounáležitostí rodiny. I s mými Vánocemi jsou spojeny dobré a špatné prožitky. Přesto je vnímám jako poetické období v roce, které je líbezné svým charakterem i vizuálem. Toto mé přesvědčení mě dovedlo k rozhodnutí vysledovat, jak jsou Vánoce tematizované v české literatuře.

Soustředila jsem se na proměnlivost zobrazení Vánoc napříč českými autory, kteří tematizovali vánoční období ve své tvorbě. Období tvorby jednotlivých autorů jsem vymezila přelomem 19. – 20. století. Pojem Vánoce přitom vymezuji obdobím od Štědrého dne do 2. svátku vánočního.

Zaměřila jsem na básnické texty. Při sestavování korpusu textů k následné analýze jsem využila online databázi Ústavu pro českou literaturu AV ČR *Česká elektronická knihovna – Poezie 19. a počátku 20. století*.¹ Jedná se o projekt Akademie věd České republiky, který zpřístupňuje knihy české poezie 19. a počátku 20. století.

Hned na úvodu je však nutné přiznat, že i přes striktně vymezený časový interval, zařadila jsem do korpusu analyzovaných textů i takové, jež se mu vymykají. Vzhledem k tomu, že jsou však v české literatuře uzuálně se zobrazením Vánoc spojeny, věnuji se jim i ve své práci.

V databázi jsem vyhledávala pomocí klíčových slov. Volila jsem pro ně pojmy obecné i zcela konkrétní: Štědrý den, Ježíšek, koleda, vánoční stromeček, betlém, jesličky, vánoční kapr, vánoční dárky, vánoční ozdoby, světýlka, ...

¹ ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR. *Česká elektronická knihovna: Plnotextová databáze české poezie 19. a počátku 20. století* [online]. 2007 [cit. 2023-11-30]. Dostupné z: <https://www.ceska-poezie.cz/cek/>

Jsem si vědoma, že již jejich volbou jsem do jisté míry předznamenala korpus pojednávaných textů i obraz Vánoc v nich.

Tato bakalářská práce je tematicko-motivickou analýzou, která obsahuje celkem tři kapitoly. V první kapitole se věnuji Vánocům obecně. Druhou kapitolou se zaměřuji na Vánoce v české literatuře. Udávám v ní příklady autorů a jejich děl napříč prózou, dramatem a poezií. Třetí kapitola je zaměřena na vlastní analýzu korpusu textů.

1 VÁNOCE

Vánoce představují období pohody a sounáležitosti, které na nás působí intenzivním dojmem, a proto jsou oblíbenými svátky napříč generacemi po celém světě. K dispozici máme prameny, které zaznamenávají, jak byly Vánoce slaveny dříve.

Vánoce náleží mezi zimní svátky, s nimiž se pojí celá řada zvyků a tradic, které se formovaly v době 18. a 19. století, kdy se na venkově pozvolna tlumil každodenní rytmus života a veškerá práce směřovala k přípravě na vánoční období.²

Samotné období Vánoc dle křesťanského kalendáře počíná prvním adventem a vrcholí svátkem Tří králů v následujícím novém roce. Toto vymezení se napříč historií proměňovalo. Například ve středověku se označoval 1. listopad jako počátek Vánoc. Samozřejmě ukotvení vánočního období nastalo až s gregoriánským kalendářem, který byl mezi lety 1582–1923 průběžně přijímán ve světě.³

Jelikož je vánoční doba rozsáhlá a obvykle začíná adventem, kdy se staví betlémy a zapalují svíce na adventním věnci, čímž odpočítáváme týdny do samotného Štědrého dne, zaměřila jsem se na středobod celých Vánoc – Štědrý den, První svátek vánoční a Druhý svátek vánoční. Tomuto hledisku přizpůsobují i korpus analyzovaných básnických textů.

1.1 Štědrý den

Vrchol samotných Vánoc patří 24. prosinci. Dle českých tradic probíhá hlavní oslava narození Ježíše Krista v předvečer Božího Hodu. Tomuto dni se dříve přisuzovala magická moc, a proto se dodržovala řada zvyků, aby si lidé zajistili bohatou úrodu, zdraví a štěstí celé rodiny v příštím roce. Ve Štědrý den se chováme příkladně, slibujeme, žádáme a prosíme.

Je také zvykem se postit, což souvisí se zvykem uzření zlatého prasátka. K tomuto zvyku vedli rodiče také děti, které se na zlaté prasátko těšily. Dodržení celovečerního půstu vrcholilo bohatou štedrovečerní večeří.⁴

Ke štedrovečerní večeři se zasedalo po východu první hvězdy, čímž započala ta pravá atmosféra Vánoc. Dle tradice štedrovečerní stůl měl obsahovat jídla ze všeho, co se urodilo. Mezi jídly na prostřeném stole nemohl chybět chléb nebo vánočka.⁵ Nejčastěji se podávala

² MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 257.

³ RAEDISCHOVÁ, Linda. *Dávné kouzlo Vánoc*. Praha: Volvox Globator, 2014, s. 13–15.

⁴ JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, s. 83.

⁵ Dříve se nazývala *caltou*, což bylo pletené pečivo podobné housce.

oplatka s medem, zasmažená hrachová nebo čočková polévka, kroupový nákyp s houbami, křížaly a jiné sušené ovoce, ořechy. Podával se také čaj nebo punč s vánočkou či závinem, který postupem času nahradilo vánoční cukroví. Ostatně štědrovečerní tabule byla chloubou všech hospodyněk, které si pečlivě chrání rodinné receptury.⁶

Štědrovečerní tabule měla mnoho variací dle krajů a oblastí bydliště. Někaké jídlo odnesli hospodáři po večeři zvířatům, aby slepice hodně nesly a krávy dojily, či stromům, jelikož dříve byli lidé více spjatí s přírodou. Také živly, oheň a voda, dostaly svůj příděl, aby neškodily v dalším období.⁷

Při večeři se též stmelovala rodina, která otevírá i ta nejvíce uzavřená lidská srdce. Tradičně se také navracela do minulosti formou vyprávění a vzpomínání.⁸

Po večeři se rodina věnovala hraní her, zpívání koled, nadělování dárků či různým zvykům. Nejčastější bylo hádání budoucnosti prostřednictvím lití olova, házení střevíce nebo pouštění ořechových skořápek se svíčkou po vodě. Půlnoční mši byl zakončen celý večer.

1.2 Boží hod vánoční

První svátek vánoční, 25. prosince, byl dříve velmi významný. Boží hod je svátkem Narození Páně, protože se v Čechách jako Boží hod označuje i svátek Vzkříšení Páně v době velikonoční, nevyznačuje Boží hod nic jiného než prostor pro zasvěcení Bohu. Datum narození bylo zpočátku sporné. Mnoho pramenů zaznamenává odlišná data. 25. prosinec se objevuje od 4. století. Závazně byl 25. prosinec, jako den Narození Páně, přijat až v 7. století.⁹

Narození Ježíše Krista zaznamenává pouze evangelium sv. Matouše a sv. Lukáše. Matoušovo evangelium popisuje putující mudrce s jejich dary. Lukášovo evangelium pojednává o dítěti v jeslích a pastýřích, které vyzval anděl, aby se mu přišli poklonit. Tato dvě evangelia dávají základní motivy pro koledy, pastorely, vánoční legendy nebo umělecké ztvárnění Narození Páně.¹⁰

Na Boží hod vánoční si lidé předávali dárky. Obdarování znamenalo projev úcty k daru, který dostali v podobě narození Spasitele. Tato tradice obdarování probíhá v předvečer narození, tedy o Štědrém dnu, nebo brzy z rána na Hod Boží vánoční.

⁶ JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, s. 69.

⁷ ZÍBRT, Čeněk. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: příspěvek ke kulturním dějinám českým*. V Praze: Tiskem a nákladem Jos. R. Vilímka, 1889, s. 258–259.

⁸ JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, s. 84.

⁹ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 253–254.

¹⁰ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 254.

Celý den se trávil pouze v rodinném kruhu, kdy se slavnostně sešla celá rodina. Tento zvyk byl předznamenáním, že budoucí rok bude požehnaný. Členové domácnosti většinou odpočívali a přemítali nad příchodem Spasitele.¹¹

Vycházelo se pouze do kostelů na tři božihodové vánoční mše. Tři mše podtrhávají trojí narození Páně. Všechny měl odsloužit jeden kněz. Jinak se v tento den nesmělo pracovat. Neuklízela se světnice, nečesaly se vlasy, ani nebyly ustlané postele. Dobytek musel být poklizen předchozí den, aby den následující nebyl poznamenán prací.¹²

1.3 Svatý Štěpán

Druhý svátek vánoční, 26. prosince, je věnován sv. Štěpánu, který byl prvním mučedníkem křesťanství a proslul jako vykladač Kristova učení. V tento den lidé v kostele hází na kněze oves, čímž připomínají mučedníkovu ukamenování.¹³

Obecně byl svátek zvaný *koleda*, jelikož se jednalo o den návštěv, veselí, zpívání a koledování. Na koledu chodili děti, dospělí, ale také chudí lidé, kteří obvykle koledou pokryli zimní období a nestrádali. Nesli s sebou přenosné hudební nástroje jako harfa, dudy, housle nebo cimbál. Koledníci dostávali speciální koláče, vánočky, ovoce, ořechy. Později začali být koledníci obdarováni penězi.¹⁴

Mezi další tradiční zvyky tohoto dne patří kropení vinic vínem, které si sedláci nechali knězem posvětit společně s kamenem z dané vinice. Tento akt obsahuje výraznou symboliku v podobě prolité krve a bolestivé smrti kamením.¹⁵

1.4 Tradiční vánoční motivy

Nastíním charakter několika vánočních motivů, které mi primárně sloužily jako klíčová slova při vyhledávání v online databázi české poezie a během vlastního pátrání. V zásadě se jedná o motivy, které jsou uzuálně spjaté s Vánocemi. Tato obecná spojitost již charakterizuje jejich tradiční obraz.

¹¹ HERYNEK, Petr. *České vánoce*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2005, s. 35.

¹² VONDRUŠKOVÁ, Alena. *České lidový a církevní rok. České zvyky a obyčeje*. Brno: Moravská Bastei MOBA, s. r. o., 2015, s. 16.

¹³ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 127.

¹⁴ HERYNEK, Petr. *České vánoce*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2005, s. 36.

¹⁵ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 128–129.

1.4.1 Betlém a jesličky

Malá vesnice ležící nedaleko Jeruzaléma, kde se podle legend nachází jeskyně, v níž se narodil Ježíš Kristus. Výklenek jeskyně obsahuje mramorový oltář v podobě jesliček. „*Snad právě proto se u nás pro označení vánočních jesliček, zdobících kostely i domácnosti věřících, vžil výraz betlém, připomínající rodnou vesničku malého Ježíška.*“¹⁶ Údajně se jedná o první vyobrazení betléma, které vytvořil František z Assisi roku 1223. Během vánočních svátků se stává poutním místem křesťanů.¹⁷

Za předchůdce jesliček můžeme považovat jesličkové oltáře, které navazovaly na tradici kostelních betlémů i tradičních vánočních her. Pojmenováním *jesličky*, *jesle* nebo *betlém* byl zahrnován výjev, který obsahoval narození Ježíše Krista, městskou scénérii Betléma, putující Tři krále a další jevy, které se k tomu váží. Na českém území se zakořenilo pojmenování *betlém* a jejich tvůrcům se říkalo „betlémáři“. Betlémářství se stalo neodlučitelnou formou lidového umění.¹⁸

První kostelní betlém v Čechách byl vystaven roku 1562 o Vánocích v kostele sv. Klimenta na Starém Městě v Praze. Na tento popud se stavění jesliček rozšířilo do dalších částí Prahy. Jelikož veřejnost věnovala více pozornosti samotným jeslím než obřadu, byly z kostelních prostorů zcela vykázaný po roce 1780. Poté se jesličky začaly objevovat v domácnostech.¹⁹

Betlémská scénérie byla obvykle zasazena do fantastické krajiny, aby podtrhla biblický příběh Marie s dítětem. Prostí řemeslníci tak dali vznik novým lidovým betlémům, které byly umístěny do české krajiny. Mnohdy se betlém skládal z několika dílů, které rozvíjely jesličkové scény. Nad jeslemi obvykle visela kometa anebo anděl nesoucí stuhu s písemným citátem z Bible.²⁰

Nejblíže jesličkám jsou obvykle umístěni první svědci narození Ježíše – pastýři s ovce. Další postavy průvodu vyjadřovaly touhu pomoci narozenému dítěti a přinášely mu potřebné dary k životu. Nejčastější české představy darů pro Ježíše byly vánočky, košíky vajec nebo jablek, med apod. O většině darů víme z českých koled a pastorel.²¹

¹⁶ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 53.

¹⁷ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 53.

¹⁸ UHLÍŘ, Jiří. Lidové jesličky v českých zemích. In: UHLÍŘ, Jiří, Otmar URBAN a Antonín ŽAMBERSKÝ. *Od středověkého narození k lidovým jesličkám*. Třebíč: Arca JiMfa, 1994, s. 9–10.

¹⁹ TOUFAR, Pavel a FRANTA, Karel. *Vánoce*. Třebíč: Akcent, 2001, s. 231.

²⁰ Anděl Gloria v rukou nese stuhu s citátem *Gloria in excelsis Deo*, což znamená *Sláva na výsostech Bohu*.

²¹ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 272–275.

Český betlém obsahoval také muzikanty, kteří hráli na housle, dudy, cimbál, trubku, basu, flétnu a jiné dobové nástroje. Nejznámějším českým betlémem je tzv. Metelkův betlém, který je dokonce pohyblivý a doplněný o hudbu.²²

Betlém vyznačoval „domácí“ posvátný oltář ke kterému se rodina modlila. Stal se výsadním objektem ve venkovské světnici. Stavěl se dlouho, tudíž bylo nutné začít s dostatečným předstihem, aby byl betlém do Štědrého dne hotov. K betlému se původně též nadělovali menší dárky.²³ Betlémská scénérie v nás vyvolává pocit, že jsme též účastníky události narození Krista a vtělujeme se do rolí příchozích k jeslím.²⁴

Vyráběly se dřevěné, papírové, voskové, sádrové či keramické. Koncem 19. století se začaly dovážet skládané betlémy z Drážďan a Innsbrucku. Ve 20. století vládly vystřihované a skládané betlémy, které později předčila tradice vánočního stromku.²⁵

1.4.2 Ježíšek

Vánoční zvyk Ježíška, nesoucího dary všem dobrým a hodným lidem, sahá až do dob protestantské reformace v německých oblastech. Dárky měly snížit oblibu sv. Mikuláše, který dříve dárky rozdělával se svými pomocníky, a proto se jim začalo říkat *Ježíšek*.²⁶

Velkým zastáncem nového zvyku byl Martin Luther, německý náboženský reformátor, který propagoval Ježíška. Z jeho prvotní myšlenky očištění církve se stal 24. prosinec pravděpodobně nejvýznamnějším dnem pro děti. Celé 16. století tedy probíhal boj o Ježíška jako součást reformy církve.

České prostředí přijalo Ježíška v 19. století. Tradičně byl ztotožňován s malým Jezulátkem, představu o jeho údajné podobě lze vysledovat v *Babičce* Boženy Němcové: „*Což nevíte, že není Jezulátko vidět ani slyšet? ‘pravila babička. ‘Jezulátko sedí v nebi na světlém trůnu a posílá dárky hodným dětem po andělech, kteří je přinášejí na zlatých oblacích. Neslyšíte nic než zvonku hraní.*“²⁷

²² Mechanický betlém sestrojený Jáchymem Metelkou (1853–1940) roku 1883. Dnes je betlém součástí exponátů Krkonošského muzea v Jilemnici. Betlém zahrnuje 142 postav, které vykonávají na 350 různých pohybu. Celé představení pohyblivého se betléma trvá okolo pěti minut.

²³ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 275.

²⁴ JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, s. 153.

²⁵ HERÝNEK, Petr. *České vánoce*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2005, s. 19–24.

²⁶ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 264.

²⁷ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*. V Litomyšli a Praze: tiskem a nákladem A. Augusty, 1862, s. 182.

Ježíšek přinášející dárky do našich příbytků patří jednoznačně mezi nejoblíbenější a nejznámější vánoční tradice.²⁸ Kristus je spojen se symbolem světla jakožto obrazu nového života – světlo světa – s čímž je spojena symbolika vánočních světel.²⁹

1.4.3 Stromeček

Ozdobený stromek můžeme objevit již od 4. století n. l. v různých podobách. Na Vánoce se objevuje až v 16. století při slavnosti cechovních společenství, které jsou zaznamenány na cechovní listině v Bernu jako setřásání datlových stromů na Tři krále. Ozdobeným jehličnanům se říkalo *vánoční máj*, později nazývaný vánoční strom či Kristův strom. Tradičně byl ověšen jablky, ořechy či oplatkami, které mohou děti cechovních rodin otrhat.

V 19. století vzrostla poptávka po vánočním stromku po celé Evropě. První rozsvícený vánoční stromek v Čechách postavil ředitel Stavovského divadla Jan Karel Liebich roku 1812 na libeňském zámku.³⁰ Dnes již tento dům nestojí, ale víme, že se nacházel v ulici „Na tržišti“.³¹

Postupem času se tedy dostal z cechovních rodin přes měšťanskou společnost či aristokraty, až k řemeslníkům a rolníkům. Církev jej posléze přijala též, ačkoliv prvně byl vánoční strom církví odmítán jako pohanský zvyk.³²

Mimo stromečku bylo zvykem donášet do příbytků zelenou větev jehličnanu, který byla zavěšena nad stůl. Chvojka, visící nad vánočním stolem, byla ověšená ovocem. Pokud se jednalo o špičku jehličnatého stromu, byl zavěšen obráceně – špičkou dolů.³³

Čerstvá zeleň symbolizuje prosperitu, sílu, ochranu a věčný život. Současně oslavuje i slunovrat.³⁴ Křesťanská symbolika se váže k jeho „předchůdci“ – *rajskému stromu* – ověšenému jablky a oplatky. „*Tak píše sběratel lidových památek Václav Krolmus v roce 1846 o májce, stromu rajském 'oděném' ovocem a pečivem, který mají lidé postaven na štědrovečerním stole.*“³⁵

²⁸ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 88–89.

²⁹ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 286.

³⁰ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Abeceda Vánoc*. Praha: Krásná paní, 2010, s. 45.

³¹ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 284.

³² MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 265.

³³ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 285.

³⁴ HERYNEK, Petr. *České Vánoce*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2005, s. 72.

³⁵ VEČERKOVÁ, Eva. *Příběh vánočního stromku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 4.

Na českém území se vánoční strom jako obyčej ujímal rychleji na místech, kde žilo širší etnikum Němců. Přestože se jednalo o nově přichozí obyčej, již roku 1843 pojednávaly Pražské noviny o prodeji vánočních stromků jako o normální věci. Ovšem dovolit si jej mohly jen zámožnější rodiny.³⁶

Počátkem 20. století byla tato tradice již silně zakořeněná, avšak v horských oblastech byl přijímán pomaleji. Podkrkonoší, východní Morava či Slezsko bylo silně spjato s tradicí betlémů. Někde byl vánoční strom přijat až po první světové válce. Celkový proces začlenění nového obyčeje ke svátečním zvyklostem nastal až v druhé čtvrtině 20. století. V dnešní době je součástí oslav Narození Páně.

Již dříve vánoční strom udával společenský status, jelikož vyjadřoval sociální poměry, které se projevovaly velikostí stromu, kvalitou ozdob či bohatostí zdobení. Vánoční strom je novodobý symbol, který udává celkový ráz vánočnímu času – zejména Štědrému večeru.³⁷

O fenoménu Stromu republiky se zasloužil spisovatel Rudolf Těsnohlídek, který dne 6. prosince 1924 vybral první vánoční strom pro brněnské náměstí.³⁸

1.4.4 Ozdoby a světýlka

První ozdoby zavěšené na strom byly ořechy a jablka, které také představovaly symbol hojnosti a plodnosti. Taktéž byly tradiční koledou pro koledníky. Časem vzrostl podíl průmyslově vyrobených ozdob nad těmi přírodními. Od konce 19. století se dílenská výroba ozdob značně rozvinula. Vyrobené ozdoby často nesly právě přírodní motivy, jež mají neutuchající estetickou a dekorativní funkci.

Ozdoby se též odvíjely dle sociálních a finančních možností dané rodiny. Ozdoby jedlého, papírového a přírodního charakteru byly převážně používány až do poloviny 20. století. Mezi jedlé ozdoby patřila jablka, sušené ovoce, jeřabiny, šípky, vlašské ořechy či svatojánský chléb. Papírové ozdoby vyráběly děti ve školách z kartonu, lepenky, papíru apod. Zejména papírový slepovaný řetěz na vánočním stromku, který se stal klasickou ozdobou na přelomu 19. a 20. století. Sklonkem 19. století se vyráběly čokoládové figury v pražské továrně Orion. Čokoládová kolekce získala značnou oblibu po druhé světové válce.

20. století značně změnilo podobu vánočního stromku, jelikož se sortiment rozšířil o foukané baňky ze skla. Baňky měly podobu šišky, koule či různých figurek. Obliba

³⁶ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 265.

³⁷ VEČERKOVÁ, Eva. *Příběh vánočního stromku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 3–7.

³⁸ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Abeceda Vánoc*. Praha: Krásná paní, 2010, s. 45.

foukaných dekorací začala narůstat již během 70. let 19. století. První záznam o vánoční kouli se datuje roku 1846 v městečku Lauscha v Duryňsku, odkud tento druh dekoru pochází. Do českých zemí se dovážely foukané ozdoby až od 30. let 20. století.³⁹

Skleněná špice na vrcholu stromu se objevila na přelomu 19. a 20. století. Právě skleněné doplňky svými odlesky násobí zář vánočního stromečku a dodávají vánočnímu interiéru onen typický magický dojem. Dříve na vrcholu byl papírový anděl nebo hvězda. Také se na vrchol zavěšoval plechový větrník se zvony jako symbol andělského zvonění.⁴⁰

Osvětlení vánočního stromku se prvně začalo uplatňovat v aristokratických vrstvách, jelikož voskové svíce používali jen zámožní lidé. Dostupnější byly parafinové svíčky vyrobené ze surového loje či zbytků lojových svící. Svíčky se na stromek nejprve nalepovaly, uvazovaly nití či přišpendlovaly zespodu větve. Žabky, plechové svorky, na uchycení svíček byly vynalezeny roku 1879 v Německu. Světlo, symbol narození Krista, významně pomohl ke zdomácnění motivu vánočního stromu během druhé poloviny 19. století. Svit světla značí naději během chladných zimních dnů.⁴¹

Elektrické osvětlení se začalo používat až v 60. letech 20. století. Přičemž první vánoční strom s elektrickým osvětlením byl ukázán E. Johnsonem roku 1882 v New Yorku. Od poslední čtvrtiny 20. století elektrické osvětlení tvoří vzhled typického vánočního stromku.⁴²

1.4.5 Dárky

Vánoční obdarování nepatří mezi starobylé zvyklosti a vánoční tradice. Tato zvyklost se ustálila místo tradičních štědrovečerních zvyků v průběhu 20. století. Právě dary pro Ježíška od Tří králů v podobě kadidla, zlata a myrhy přivedly ostatní lidi na myšlenku obdarování z dobré vůle, a tak si začali dávat dárky – jako vyjádření přátelského vztahu a lásky.⁴³

Právě vánoční strom je v návaznosti se zvykem dávat dětem dárky, jelikož se vžila představa, vedle sv. Mikuláše a mikulášské nadílky, v podobě nebeského dárce jako malého Ježíše a vánoční nadílky. Samotný strom byl též pokládán jako dar dětem. Zvyk čekání na Ježíška, který přinese strom s dary, se stalo nedílnou součástí Vánoc.⁴⁴

³⁹ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 266.

⁴⁰ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 287.

⁴¹ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 286.

⁴² VEČERKOVÁ, Eva. *Příběh vánočního stromku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 11–17.

⁴³ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 295.

⁴⁴ VEČERKOVÁ, Eva. *Příběh vánočního stromku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 8.

V 19. století, kdy se formovala většina tradičních vánočních zvyklostí, dary dostávala především vrstva bohatých lidí, kteří si dávali brože, hodinky nebo zlaté prsteny. Obdarovány byly též jejich děti, jejichž dárky byly hračky. Drobné dary dostávalo také služebnictvo, aby si polepšilo. Jednalo se zejména o jídlo, drobné peněžní částky a ošacení. Naturální dary později nabyly též charakteru úplatku, halafance, které se rozdávaly vlivným úředníkům.

Dárky byly převážně praktické – pletené rukavice a čepice, ojediněle se objevily knihy či exotické ovoce. Pražské ženy často pod stromečkem nacházely zasnubní prstýnky. Původně se dárky nadělovaly k postaveným jesličkám. S příchodem zvyklosti vánočního stromečku se ujala tradice klást dary pod něj.⁴⁵

Dle české vánoční tradice na Štědrý den tajně naděluje dárky Ježíšek, který s sebou přinese také nazdobený vánoční strom a během svého odchodu zazvoní, čímž oznamuje nadílku. Tajuplné kouzlo Ježíška mizí s odrůstajícími dětmi.⁴⁶

Postupem času se podstata vánočního dárku proměnila, až zcela vymizelo poselství obdarování z lásky a pro přátelství. Toto vlídné gesto bylo nahrazeno snahou překonat ostatní a ohromit společnost množstvím, cenou a kvalitou dárků. Obdarování se stalo soutěží, kdo dostane či daruje nejdražší dárek. Celkovou radost a laskavost z předání dárků vystřídala nervozita a povinnost uspokojit přání každého.⁴⁷

1.4.6 Koleda

Prastará kontaktní magie, která je spojována s obchůzkami pro domech, návštěvou sousedů, příbuzných a dobrou náladou. Koleda má několik podob, ale jeden význam – vyjádření přání štěstí, pohody a zdraví v následujícím roce.⁴⁸

První koledníci vyrazili již na sv. Mikuláše. Další chodili o Štědrém večeru, na sv. Štěpána, na Nový rok, na Tři krále a příležitostně v některých oblastech i na Hromnice. Tradiční vánoční koleda počíná Štědrým dnem, pokračuje na sv. Štěpána a uzavírá cyklus koledy v den Tří králů.⁴⁹ Hlavním dnem koledy je však svátek sv. Štěpána – 26. prosince. Jednalo se o první den veselí a návštěv po náročných přípravách.⁵⁰

⁴⁵ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 296.

⁴⁶ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 296.

⁴⁷ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 59–61.

⁴⁸ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Fenomény lidových tradic. Kroje – obřady – masky*. Praha: Grada, 2021, s. 74.

⁴⁹ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 129.

⁵⁰ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 300.

Obvykle koledníci zpívali a hráli před domy a následně dostali odměnu v podobě naturálií – koláče, jablka, ořechy a později i drobné peníze. První doklad koledy nám zaznamenal Jan z Holešova, který v Břevnovském klášteře napsal spis *Štědrý večer*, který též obsahuje vánoční píseň, jež se zpívala. Mnoho koled vzniklo ze světských písní, které byly upravené v lidovém duchu pro vánoční potřeby. Například koleda *Narodil se Kristus Pán* vznikla z latinské písně *Ave hierarchie coelestis*.⁵¹

Kolednictví zanechalo výrazné stopy v české hudební kultuře, jelikož bylo mnoho koled zaznamenáno a spojováno s tradicí venkova. Koleda s sebou nese přání příštího dobra. Dříve sv. Štěpánem začínal nový rok až do roku 1582. Dnes oslava přerodu starého roku na nový rok spadá na silvestrovskou noc 31. prosince.

Poslední koleda bývá uskutečněna 6. prosince v den svátku Tří králů. Tři králové byli svědci narození Ježíše Krista v Betlémě, kteří putovali za betlémskou hvězdou, aby se mohli poklonit nově narozenému Spasiteli. Podle nich se kolednická sestava skládala ze tří členů, kteří obcházejí domy, zpívají a koledují.

1.4.7 Kapr (ryba)

Jakmile se křesťanství začalo rozšiřovat během prvního století, ryba se stala symbolem nového náboženství. Vznik symbolu poukazuje na spojitost mezi hlásky řeckého slova *ichthys* – *ryba* a počátečními písmeny *Iesús Christos Theú Hyios Sótér* – *Ježíš Kristus, Boží Syn, Spasitel*.⁵²

Ryby z čeledi kaprovitých byly na území Palestiny nejrozšířenějším druhem sladkovodních ryb. Byly pokrmem chudých, které symbolizovaly narození Spasitele a chudobu, ze které přišel na svět. Lidé si též představují Ježíše jako rybáře lidí, kteří jsou účastníky lovu. Podle evangelií Ježíš nakrmil zástupy lidí rybami. Také apoštolové Jan a Jakub byli rybáři.⁵³

Od 11. století se do Čech začali dovážet i mořské ryby. Ve 13. století vznikly první rybné rybníky. Ryby se tak staly důležitou součástí středověkého jídelníčku. Dobové kuchařky obsahovaly nesčítelně rybích pokrmů, které nebyly určené pouze pro postní dobu. Postupem času byli lidé rybami přesyceni. Od 17. století už ryby nebyly jídlem chudých lidí. Nejstarší

⁵¹ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 92–97.

⁵² VAVŘINOVÁ, Valburga. *Abeceda Vánoc*. Praha: Krásná paní, 2010, s. 28.

⁵³ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 266–267.

dochovaný záznam o smaženém kapru nalezneme v *Domácí kuchařce* (1895) Magdaleny Dobromily Rettigové.⁵⁴

Kdysi zcela běžné postní jídlo překotně mizelo ze štědrovečerních tabulí. Počátkem 20. století se z ryby stala nedostupná pochoutka. Tradičním vánočním pokrmem se kapr stal po druhé světové válce.⁵⁵ Přestože mnoho domácností vyžaduje kapra jako štědrovečerní pokrm jeho obliba nadále slábne.⁵⁶

⁵⁴ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 280.

⁵⁵ MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010, s. 280.

⁵⁶ VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000, s. 110–112.

2 VÁNOCE V ČESKÉ LITERATUŘE⁵⁷

Intenzivní zážitky vánočního období spolu nesou mnoho tradičních motivů, které se plošně objevují i v literatuře v nejrůznějších podobách. Vánoční tematika se tak stala nedílnou součástí koloběhu života.

Významně je tematika Vánoc frekventovaná v písňové tvorbě, v koledách, které jsou napříč staletími stále oblíbené a staly se tak bezprostředním symbolem vánoční doby. Vánoce se začaly postupně objevovat od 19. století v románech, črtách či povídkách.

Vstupovaly do vzpomínek, které byly spjaty s domovem. Spisovatelé se touto formou navraceli do dětských let, do rodných vsí a měst. Zároveň čtenáři poodhalují, jak probíhaly tradice a zvyky spjaté s Vánocemi v jejich rodinách. Vzpomínkovou prózou se k domovu navrací kupř. Božena Němcová či Jan Neruda.

Také bratři Mrštíkové ve svém společném díle *Rok na vsi (1903)* věnují jednu kapitolu Štědrému dni. Román vykresluje mentalitu lidí na vesnici v rámci celého roku, a právě Vánoce jsou představeny jako jedno z charakteristických období života na vesnici.

Do prostředí velkoměsta se navrací Ignát Herrmann se svým dílem *Tobiáškův Štědrý den a jiné povídky (1958)*. Herrmann popisuje Vánoce v rodině obchodníka. Jedná se o značně sentimentální dílo, které vyzdvihuje vánoční atmosféru.

Vánoce jsou nám prezentovány také skrze životy pohádkových bytostí. Například *Rumcajsova vánoční pohádka (1972)* od Václava Čtvrťka. Nebo Frank Wenig a jeho *Vánoce u Spejblů (1929)*.

Z české dramatické tvorby, která se zaměřuje na vánoční motivy, nalezneme velmi málo příkladů. Pravděpodobně nejznámější bude dílo *Štědrý večer (1926)* od Jaroslava Durycha. Jako křesťanský autor se obdobně i v tomto díle soustředí na zachycení biblického příběhu.

O četném uplatnění vánočních motivů v díle Jaroslava Durycha svědčí potom antologie Mojžíra Trávníčka nazvaná *Vánoční šalmaje (2006)*, kterou sestavil z autorových textů prozaických a básnických, z esejů a fejetonů.

Zastoupení Vánoc v poezii je primárním zájmem následující analýzy.

⁵⁷ ČERVENKA, Jan. Motiv vánoc v české kultuře. In: FROLEC, Václav a kol. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 321–405.

2.1 Korpus básní

Korpus sledovaných textů tvoří 65 básní 26 českých autorů. Objevuje se v něm široká škála vánočních motivů. Pro jejich lepší přehled jsem sestavila dvě tabulky, které představují počet sledovaných textů od jednotlivých autorů a uplatnění vybraných motivů v nich.

Nejprve jsem si sestavila korpus básní, které jsem shledala adekvátními pro následnou analýzu. A při sestavování korpusu jsem pracovala s motivy, které jsem definovala již v úvodu.

Sestavila jsem tabulku se jmény autorů a počtem básní, v nichž jsem vysledovala výskyt vánočních motivů. Představená tabulka přitom neusiluje přisoudit přívlastek „vánoční“ ani jednomu z autorů.

	autor	název básně	sbírka	rok
1.	Seifert Jaroslav	Prosinec	Jaro, sbohem	1937
2.	Seifert Jaroslav	Ticho plné rolníček	Deštník z Picadilly	1979
3.	Seifert Jaroslav	Před štědrým dnem	Chlapec a hvězdy	1956
4.	Seifert Jaroslav	Nad jesličkami	Jaro, sbohem	1937
5.	Seifert Jaroslav	Vánoční noc	Chlapec a hvězdy	1956
6.	Seifert Jaroslav	Píseň o plamínku svíčky	Koncert na ostrově	1967
7.	Seifert Jaroslav	Píseň novoroční	Přilba hlíny	1945
8.	Seifert Jaroslav	Píseň novoroční	Jaro, sbohem	1937
9.	Vrchlický Jaroslav	Vánoce	Co život dal	1883
10.	Vrchlický Jaroslav	Kouzlo vánoční	Nové sonety samotáře	1891
11.	Vrchlický Jaroslav	O štědrý večer	Nové sonety samotáře	1891
12.	Vrchlický Jaroslav	Štědrovečerní motiv	Sonety samotáře	1885
13.	Vrchlický Jaroslav	Vánoční sonet	Sonety samotáře	1885
14.	Vrchlický Jaroslav	Proč?	Nové sonety samotáře	1891
15.	Vrchlický Jaroslav	Legenda	Nové sonety samotáře	1891
16.	Vrchlický Jaroslav	Poslání	Nové sonety samotáře	1891
17.	Vrchlický Jaroslav	Růže a naděje	Nové sonety samotáře	1891
18.	Zahradníček Jan	Koleda	Korouhve	1940

19.	Zahradníček Jan	Advent	Pozdravení slunci	1937
20.	Zahradníček Jan	Večer tříkrálový	Žíznivé léto	1935
21.	Zahradníček Jan	Advent na vesnici	Korouhve	1940
22.	Zahradníček Jan	Vánoce 1938	Korouhve	1991
23.	Zahradníček Jan	Betlém	Žíznivé léto	1935
24.	Zahradníček Jan	Vánoční	Čtyři léta	1969
25.	Reynek Bohuslav	Štědrý den	Sníh na zápraží	1969
26.	Reynek Bohuslav	Tajemná neděle	Sníh na zápraží	1969
27.	Reynek Bohuslav	Kříž	Mráz v okně	1969
28.	Reynek Bohuslav	Stoh v zimě	Sníh na zápraží	1969
29.	Reynek Bohuslav	Advent u nás	Sníh na zápraží	1969
30.	Reynek Bohuslav	Mráz v okně	Mráz v okně	1969
31.	Klásterský Antonín	Vánoce	Vánoce	1935
32.	Klásterský Antonín	Tiché svátky	Vánoce	1935
33.	Klásterský Antonín	Vánoční impromptu	Vánoce	1935
34.	Klásterský Antonín	Ale ti naši...!	Vánoce	1935
35.	Klásterský Antonín	Vánoční mír	Vánoce	1935
36.	Klásterský Antonín	Vánoční hvězdy	Vánoce	1935
37.	Neruda Jan	Balada tříkrálová	Balady a romance	1883
38.	Neruda Jan	Romance štedrovečerní	Balady a romance	1883
39.	Neruda Jan	Ukolébavka vánoční	Zpěvy páteční	1896
40.	Sova Antonín	Než rozžhnu	Květy intimních nálad	1891
41.	Sova Antonín	Zpěvy noci vánoční	Ještě jednou se vrátíme	1912
42.	Sova Antonín	Vánoce	Soucit a vzdor	1894
43.	Čapek Josef	Štědrý den v táboře	Básně z koncentračního tábora	1946
44.	Čapek Josef	Prosinec 1944	Básně z koncentračního tábora	1946

45.	Hora Josef	A to je prosinec...	Zapomenuté básně	1951
46.	Hora Josef	Vánoční	Zapomenuté básně	1951
47.	Heyduk Adolf	Návrat	Rosa a jiní	1899
48.	Heyduk Adolf	Vánoční stromek	Pohádky duše	1901
49.	Šiktanc Karel	Balada vánoční	Sakramenty	1979
50.	Šiktanc Karel	–	České Vánoce	1957
51.	Dyk Viktor	24. XII.	Devátá vlna	1930
52.	Šrámek Fráňa	Prosinec	Splav	1916
53.	Čenkov Emanuel	Štědrovečerní obrázek	Z mého alba	1889
54.	Jelínek Bohdan	Štědrý den	Sněhová růže	1948
55.	Geisslová Irma	Naděje	Z literární pozůstalosti Irmy Geisslové	1915
56.	Závada Vilém	Vánoční	Město světla	1950
57.	Babánek Karel	Vánoce	Večerní zvony	1929
58.	Sládek Josef Václav	Vánoce	České Vánoce	1940
59.	Erben Karel Jaromír	Štědrý večer	Kytice	1853
60.	Benešová Božena	Štědrý večer	Verše	1938
61.	Skácel Jan	Vánoce dospělých	A znovu láska	1991
62.	Gellner František	Štědrovečerní	Nové verše	1919
63.	Kříčka Petr	Jmelí	Šípkový keř	1916
64.	Halas František	Jak přišla hrdlička k pásku	Ladění	1942
65.	Volker Jiří	Koledy	Host do domu	1921

Tabulka 1: Korpus vánočních básní

2.2 Korpus básní s vánočními motivy

Druhá tabulka zaznamenává frekvenci výskytu vánočních motivů (klíčových slov) ve vybraných textech, které jsem využila ve své rešerši, jak je zmíněno v úvodu.

	motiv/klíčové slovo	frekvence výskytu
1.	děti/dítě/dětské	54
2.	vánoční (přívlastek)	38
3.	hvězda/hvězdy	31
4.	Vánoce	29
5.	zvony/ zvonky	28
6.	zář/září	24
7.	anděl/andělé	21
8.	stromek/stromeček	17
9.	jesle/jesličky	16
10.	vzpomínky/vzpomínání	16
11.	Ježíšek	13
12.	betlém	13
13.	písně	13
14.	světla/světlo	13
15.	dar/dárek	11
16.	prosinec	9
17.	štědrý den	8
18.	štědrý večer	7
19.	advent	7
20.	jmelí	6
21.	koleda	6
22.	hračky	5
23.	rolničky	5
24.	kapr/ryba	4

25.	štědrovečerní	4
26.	cukroví	3

Tabulka 2: Četnost vánočních motivů napříč básněmi

3 OBRAZ VÁNOC

Na základě sestaveného korpusu básnických textů byla provedena tematicko-motivická analýza. Následující oddíly zastřešují celkové vyjádření Vánoc. Rozdělení do jednotlivých oddílů bylo provedeno dle symbolické či motivické spojitosti.

3.1 Osamělé Vánoce

Vánoce jsou spjaté s nesmírným bohatstvím v podobě rodiny, tepla, světla a dobrého jídla. Ovšem ne všichni mají přesně takové Vánoce.

Jaroslav Vrchlický vyobrazuje chudé Jezulátko v jesličkách: „*A najde-li kdes dítě opuštěné, / jež samo v slzách na chudiny loži / se jak on druhdy v klíně jeslí třese:*“⁵⁸ Jan Neruda též vykresluje spící Jezulátko, které se stává po prostý chudý lid symbolem svobody a naděje: „*Zas chudých lidí chudé dítě / jen do jesliček uloží Tě* –“⁵⁹

Báseň *Vánoční impromptu* od Antonína Klášterského obsahuje kontrast odchodu člověka: „*ó, smutné, ó, tesklivé vánoce, / kde letos o jednoho méně!*“⁶⁰, a příchodu nově narozeného: „*ó, šťastné, ó, veselé vánoce, / kde letos o jednoho více!*“⁶¹

O Vánocích bez sociálních rozdílů pojednává Antonín Klášterský svojí básní *Vánoce*, jelikož během Vánoc jsme si všichni rovni: „*Vy, kteří máte vše, jste dneska stejně chudí / jak ti, kdož stojí tu na dlažbě, která studí, / zedráni, bez sousta a churaví a bosí, / kdož bédně chvějí se a o soucit vás prosí.*“⁶²

Klášterský taktéž do své sbírky *Vánoce* (1935) zařadil motivy z doby válečné. Básní *Ale ti naši...!* popisuje pocity rodin, jejichž členové jsou ve válce: „*Což, nám je dobře u kamen, / sprádáme tichý vánoční sen, / ale ti naši – tam v dáli!*“⁶³

Báseň *Vánoční hvězdy* pojednává o konci války a smířlivosti mezi lidmi. Také verši jedné sloky odkazuje na vznik Československého státu: „*Každý je šťasten, je druhu druh, / všecko že pravda, čím zpíjen / v snách byl a k nebi letěl náš duch / v osmadvacátý říjen.*“⁶⁴

⁵⁸ VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Nové sonety samotáře: básně Jaroslava Vrchlického*. Praha: J. Otto, 1891, s. 53.

⁵⁹ NERUDA, Jan. *Zpěvy páteční*. Praha: F. Topič, 1896, s. 15.

⁶⁰ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 12.

⁶¹ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 12.

⁶² KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 7.

⁶³ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 16.

⁶⁴ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 33.

Nejvíce tesklivosti ve vánoční básni obsahují verše Josefa Čapka. Báseň *Štědrý den v táboře* zaznamenává touhu po návratu domů k rodině: „*Dnes, dceruško má, o tom sním, / že bys ještě byla malá / a já byl dome mezi vámi, / tam doma u tebe a mámy;*“⁶⁵

Obdobný tklivý nádech má báseň *Prosinec 1944*, která pojednává nejen o dlouhém čase stráveném v koncentračním táboře, ale také prostřednictvím obrazu letícího ptáka vyjadřuje kontrast mezi vězením a svobodou: „*Už šesté vánoce... Jak dlouho ještě, jak? / to dlouhé čekání nakonec utrápí tě: / ty přece doma ženu máš a dítě –. / – Po šedém nebi vzhůru se vznes' pták.*“⁶⁶ Čapkovy elegické verše zároveň promítají jeho psychický stav, jelikož je týrán nekonečným čekáním.

V některých případech jsou lidé bez domova, osamělí nebo hladoví. Právě takové popisuje Jaroslav Seifert v básni *Vánoční noc*: „*Chudým se chtělo tepla, / tys nedala jim nic.*“⁶⁷ Teplo a láska se potřebným dostala jen skrze sny, které skončily poté, co se probudili. „*Chudým se chtělo lásky, / tys nedala jim nic.*“⁶⁸ Promlouvá k vánoční noci jako ke strůjci krutosti. „*Ty noci svatá, štědrá, / tys nedala jim nic.*“⁶⁹ Poukazuje na to, že ačkoliv jsou Vánoce svátkem vřelosti a přátelství, tak osamělý člověk může zimní období spojené s Vánoci vnímat zcela odlišně.

Bohuslav Reynek v básni *Štědrý den* popisuje Svatou rodinu u jeslí, chudí jim nosí dary. Idylický obraz je narušen sluncem, které vrženým stínem, černou lodí s vesly, předjímá budoucnost – smrt právě narozeného: „*Slunce jí na zdi a na střechy / jablka kreslí a ořechy / zátiší útěchy. / Maluje dary, jež chudí donesli, / dva dýchající u jeslí, / a komu pozorně kreslí / tu černou loďku i s vesly?*“⁷⁰

3.2 Vánoční krajina

Vánoční idylu si spojujeme s uměleckým vyobrazením Josefa Lady nebo Mikoláše Alše.⁷¹ Vánoce máme spojené s bílou peřinkou pokrývající krajinu kolem nás. Myslíme si, že sněhová pokrývka je nezbytnou součástí, a právě pohled na sněhově bílé okolí v nás silněji podněcuje vánoční atmosféru. Bělost sněžného povlaku přidává na osobitosti celým vánočním svátkům.

⁶⁵ ČAPEK, Josef. *Básně z koncentračního tábora*. Praha: Fr. Borový, 1946, s. 173.

⁶⁶ ČAPEK, Josef. *Básně z koncentračního tábora*. Praha: Fr. Borový, 1946, s. 172.

⁶⁷ SEIFERT, Jaroslav. *Chlapec a hvězdy*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 83.

⁶⁸ SEIFERT, Jaroslav. *Chlapec a hvězdy*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 84.

⁶⁹ SEIFERT, Jaroslav. *Chlapec a hvězdy*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 84.

⁷⁰ REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s. 96.

⁷¹ JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011, s. 151.

Sníh též vyzývá ratolesti k zimním radovánkám. Okolní svět se pro ně stává bezstarostným a plně vnímají přítomný okamžik radosti.

„*Sníh na pláních a všude po krajině / jak bílé slzy v nočním kanul stíně...*“⁷², nebo „*Po sněhu půjdu čistém, bílém, / hru v srdci zvonkovou. / Vánoční země je mým cílem.*“⁷³ Ať už se jedná o verše Antonína Sovy v prvním případě nebo Fráni Šrámka v případě druhém, jejich význam je zcela prostý a jednoduchý. Pojmenovávají kouzelnost vánoční krajiny, která je pokrytá čerstvě napadeným sněhem. Ona zářivá běloba vyvolává pocit něčeho nedotknutelného, čistého až neposkvrněného.

Čistotná bělost napadlého sněhu v básni *Tiché svátky* od Antonína Klášterského dodává zasněženému okolí pohádkový charakter: „*Vánoce, to jsou tiché svátky. / Napadl sníh, / kraj je tak tich / a jako proměněn do pohádky.*“⁷⁴

V básni *Vánoční mír* líčí moment pozastavení války, který s sebou přináší padající sníh: „*Mír vánoční! Sníh bílý na vše napad' / a tlumí rachot vozů, dusot kroků; / druh na druhu se přestal na mžik sápat, / zmlk' svár a zchlad' hněv nepřátel a soků.*“⁷⁵

V básni Irmu Geisslové *Naděje* je motiv mrazu personifikován, je jím Šediváček, který přináší dary od Ježíška: „*Šicí stroj bych chtěla mít, / vždyť mám šití na panny, / přinese ho Šediváček, / od Ježíška poslaný?*“⁷⁶

Ovšem Bohdan Jelínek v básni *Štědrý den* popisuje smutnou náladu přírody, která se ukrývá pod zamrzlým sněhem, skrze který prostupuje naděje smíření: „*Sníh mrazem tupý; – navrch zamrzlá tráva / sta zkrhlých osin vyháň / a ve výši se šedem promodrává / šat pokání* –“⁷⁷

Rozsvěcující se okna v městech utváří též model vánoční scenérie. Takový popis nám dává Vilém Závada v básni *Vánoční*: „*Bílá noc – stromečková. / Vzduch voní po ledu. / Okna se začnou rozsvěcovat. / Už slyšet koledu. / Slavnostně září pokoje / a v nich tak milé teplo je / od starých stromů, plných ran, jež v kamnech zapraskají tam.*“⁷⁸

⁷² SOVA, Antonín. *Soucítí a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 53.

⁷³ ŠRÁMEK, Fráňa. *Splav*. Praha: Fr. Borovský, 1916, s. 21.

⁷⁴ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 9.

⁷⁵ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 22.

⁷⁶ GEISLOVÁ, Irma. Básně: Pro útlou i dospělejší mládež. In: *Z literární pozůstalosti Irmu Geisslové*. Jičín: Emilie Zelenková-Geisslová, 1915, s. 17.

⁷⁷ JELÍNEK, Bohdan. *Sněhová růže*. Praha: Práce, 1948, s. 111.

⁷⁸ ZÁVADA, Vilém. *Město světla*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 90.

Reynek v další básni s názvem *Štědrý den* vyobrazuje ještě podzimní krajinu z období adventu, která se těší na příchod zimy: „*Adventu plachá krajina / barvu má chleba a vína, / trpěti přestává, těšit se začíná.*“⁷⁹

„*Tajně koná divy, / nejchudším chléb krásy / rozhazuje v nivy. / Ožebř opřen je tu, / berle kouzelníka, / klíč k jinému světu.*“⁸⁰ Tyto verše básně *Stoh v zimě* od Bohuslava Reynka nám líčí přítomnost kouzelné berle, která připravuje přírodu k zimnímu spánku. Jedná se o spirituální motiv značící přerod do biblické krajiny. Otevírá nám tak „jiný svět“, který je pro nás během dne s odlesky slunce třpytivý a magický, přičemž v noci se stává temným a mrazivým.

Ovšem verše balady *Balada vánoční*, jejímž autorem je Karel Šiktanc, značí, že vánoční krajina není jen samý třpyt a lesk: „*Na ledovém, / na jezeře froté lajntuch – / a v něm sáklá / svatvečerní krev.*“⁸¹ Jedná se o biblický odkaz jezera s měkkou pokrývkou sněhu, do které se vpíjí krev.

3.3 Dítě Vánoc

Nejdominantnějším prvkem skoro ve většině básních je motiv dítěte. Motiv se uplatňuje hned v několika variantách. Nejčastěji bývá vyobrazeno jako hodné dítě čekající na Štědrý večer. Ve stejnojmenné básni – *Štědrý večer* – Božena Benešová popisuje trpělivě čekající děti: „*Znám čtyři děti, čekající / na radost večerní, / ...*“⁸² V případě Jaroslava Seiferta zase „*děti ani nedutají*“.⁸³

Božena Benešová ve své básni pokračuje verši, které ukazují kontrast dětské vánoční víry a nevíry dospělých: „*... / nevíme, velcí, co jim říci, / jsme dávno nevěrní / veliké touze po vůdci hvězdě, / po velké pravdě s ní.*“⁸⁴

„*I babička, jež k paní Emmě sedla, / tak žvatlala, jak dítě sobě vedla.*“⁸⁵ Lyrický subjekt básně *Vánoce* Antonína Sovy popisuje dětinské chování babičky, která během večere neustále

⁷⁹ REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s.96.

⁸⁰ REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s.73.

⁸¹ ŠIKTANC, Karel. *Pro pět ran blázna krále; Sakramenty; Srdce svého nejez; Ostrov Štvanice*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2002, s. 46.

⁸² BENEŠOVÁ, Božena. *Verše*. Praha: Melantrich, 1938, s. 370.

⁸³ SEIFERT, Jaroslav. *Jaro, sbohem*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 122.

⁸⁴ BENEŠOVÁ, Božena. *Verše*. Praha: Melantrich, 1938, s. 370.

⁸⁵ SOVA, Antonín. *Soucítí a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 55.

povídá. Verše poukazují na vánoční atmosféru a dětinském chování babičky, které ji navrácí do dětství.

Vrchlický ve své básni *Kouzlo vánoční* označil Vánoce nejen svátkem dětí, ale také svátkem dospělých, kteří se právě skrze nostalgické momenty navrácí do minulosti: „*Ó neříkejte, že jen svátkem dětí / jsou Vánoce, spíš dětmi jsme my zase;*“⁸⁶ Nacházíme zde myšlenkový přerod nebo vcítění se zpět do dítěte.

Obdobně je tomu u Antonína Klášterského, který ve své básni *Tiché svátky* popisuje soudržnost rodiny napříč generacemi skrze vyprávění historek: „*a teď tu sedí, / mladí i šedí, / a ptají se, ptají / a na dětství tvé tak vzpomínají.*“⁸⁷

V básni *Proč?* Jaroslav Vrchlický konstatuje, z jakého důvodu si lidé veškerou radost a bezstarostnost nechávají na jeden jediný den v roce. „*A nechápal bys ani, jak to možná, / že tento čistý dětských slastí eden, / kde žádná mysl šťastná je a zbožná. / Proč toto blaho, člověkem být pouze, / si lidstvo nechá na den roku jeden, / co v ostatních vře starost, boj a nouze!*“⁸⁸

Antonín Klášterský v básni *Vánoce* sentimentálně prosí o návrat do dětských let: „*Zas býti dítětem! V ten večer roku jeden / se plížit dětských let ve ztracený svůj eden,*“⁸⁹ Závěr sloky přináší slzy štěstí, které s sebou nesou kouzelné Vánoce: „*a vlhko v zrak vám vklouzlo! / To vaše heslo je, ó, vánoce, i kouzlo!*“⁹⁰

Dítě je specifickým motivem Vánoc, který se může stát také mostem k návratu do dětství. Krásně ukazuje tuto sentimentalitu Jan Skácel ve své básni *Vánoce dospělých*: „*Radostí děti ohřejí si ruce / budou se usmívat a říkat / jsou tady Vánoce / a bílou nití zaobroubí mráz / to roztřepené / co se v nich obnosilo za tak dlouhá léta.*“⁹¹

Také popisuje průběh Vánoc u bezdětných párů: „*A teplá ramena stromečků / vtlačí se do oken až bezdětní / půjdou si po večeri na procházku / a budou se držet za ruce / a budou si dětmi / a každý z těch dvou / bude se snažit být ten dospělejší / pečovat o toho druhého / protože*

⁸⁶ VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Nové sonety samotáře: básně Jaroslava Vrchlického*. Praha: J. Otto, 1891, s. 55.

⁸⁷ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 9.

⁸⁸ VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Nové sonety samotáře: básně Jaroslava Vrchlického*. Praha: J. Otto, 1891, s. 53.

⁸⁹ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 6.

⁹⁰ KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935, s. 6.

⁹¹ SKÁCEL, Jan. *A znovu láska*. Brno: Blok, 1991, s. 69.

venku je kluzko / a uvnitř Vánoce.“⁹² Možná přemíra péče nahrazuje nepřítomnost dítěte, které v jejich životech schází.

Podobné metaforiky návratu do dětských let se nám dostává u Karla Šiktance: „*V noci voňavé po jehličí / a vroucností všech srdcí svaté, / vzpomínky v dětských srdcích klíčí. / Vy, táto s mámou, šťastni vzpomínáte...*“⁹³ Nebo také v básni *Návrat* Adolfa Heyduka: „*Zvon zvučí – vánoční jsou svátky, / ó jaký požehnaný vděk; / muž dítětem se vrací zpátky / v svůj rodna domku přístěnek;*“⁹⁴

3.4 Vánoční stromeček

Dalším významným motivem je stromeček, který se postupem času stal součástí vánočních zvyklostí ve všech rodinách. Nejvíce je vánoční stromek spojován se světýlky, třpytem nebo leskem, který je možné vidět z ulic měst a vesnic: „*Když poslední se chodec z ulic tratí / a vzduchem víří drobné hvězdy sněhy, / tu okna domů v prudším rdí se žehu / od záře stromků, jež v nich vidíš pláti.*“⁹⁵

Josef Václav Sládek v básni *Vánoce* poukázal na Ježíška, který přináší do domů již ozdobený vánoční stromek společně s dary. „*Náš útulný a tichý domek / až pod krovy je zasněžen, / však proto přec vánoční stromek / k nám od Ježíška přivezen. / A na něm? – Bože, – divy světa! / jak světélky je zaplaven.*“⁹⁶

Adolf Heyduk líčí vánoční strom jako jasnou ozdobu, která zdobí příbytky. „*Vánoční stromku, rodiny skvoste, / vidím tě zdobit jizbu zas,*“⁹⁷ Báseň se jmenuje totožně – tedy *Vánoční stromek*.

Obecně je však prostor kolem vánoční stromku vnímán jako místo, kde se společně sejde rodina, zpívá koledy, rozbaluje dárky a celkově tráví společný Štědrý večer. Tento aspekt vánoční stromu jakožto středobodu rodinné pospolitosti zmínil František Gellner v básni

⁹² SKÁCEL, Jan. *A znovu láska*. Brno: Blok, 1991, s. 69.

⁹³ *České Vánoce*. Praha: Melantrich, 1940, s. 27.

⁹⁴ HEYDUK, Adolf. *Rosa a jiní: 1887–1889*. Praha: J. Otto, 1899, s. 121.

⁹⁵ VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Nové sonety samotáře: básně Jaroslava Vrchlického*. Praha: J. Otto, 1891, s. 53.

⁹⁶ *České Vánoce*. Praha: Melantrich, 1940, s. 9.

⁹⁷ HEYDUK, Adolf. *Pohádky duše*. Praha: J. Otto, 1901, s. 115.

Štědrovečerní: „strávíme příjemný večer pospolu / u vánočního stromu. / Trochu si pohovoříme při sklence, / bude to pěkná změna.“⁹⁸

Karel Babánek ve své básni. *Vánoce* nastiňuje, jak se fenomén vánočního stromku rozšířil. Metaforicky rozšířenost toho zvyku označil jako voňavý les přicházející do měst: „*Jak, že to bylo, když stromek / vánoční třpytil se, lesk. / Do města jednou vždy v roce / zelený přichází les* –“⁹⁹ Přicházející les do města zaznamenal také Jaroslav Seifert v básni *Prosinec*: „*Stromek je svázán na pavlači.*“¹⁰⁰

3.5 Ježíšek

Podle tradice nosí Ježíšek dětem dárky a také vánoční stromečky do rodin. „*Zde vůl a osel vedle něho, / zde Tříkrálů je vzácný dar; / však, Ježíšku, nač mi je všeho? – / když's nepřines' mi botek pár!*“¹⁰¹ Sloka z básně *Vánoce* Josefa Václava Sládka, která nám ukazuje sociální problematiku trýznivé chudoby života, kdy chudé dítě nedostane boty, které potřebuje.

Následující sloky však přenesou vděčnost k dobrému skutku v podobě sdílení daru s jinými. „*A dnes Ježíška nepros o víc, / rozdělím s tebou vše, co mám, / to cukroví zde na polovic, / – svou matičku si nechám sám!*“¹⁰²

Antonín Sova ve své rozsáhlé básni s názvem *Vánoce* popisuje „asistenci“ dědečka během Ježíškova nadělování dárků. „*V tom zmizel děd... A děti zmlkly rázem, / na ježíška už neptaly se, / na zem a ku Kátě se tiskly. / Jich oči leskem snů a kouzel blýskly. / již bylo slyšet praskající svíce. / Jak nedočkavě hořely jim líce.*“¹⁰³ Děti jsou v napětí a samým vzrušením se jim vehnal nach do tváří.

„*Děd zvolal: ‚Ježíšek je tady!‘ Chvělý / svit vzplanul, zavzněl výkřik dětských hlasů, / tak naivní, pln udivení, žasu... / Ba ani oko odvrátit se nechce!*“¹⁰⁴ Tato pasáž nám dokládá, jak krásný je okamžik dětského štěstí při pohledu na svítící stromek, krabice cukroví a dárky, které byly tajně přichystány „asistentem“ Ježíška.

Narození Ježíše Krista bylo mnohými vnímáno jako atribut naděje a života. Tuto symboliku zařadilo do svých veršů i několik katolicky orientovaných autorů. Například Jan

⁹⁸ GELLNER, František. *Nové verše*. Praha: F. Borovský, 1919, s. 23.

⁹⁹ BABÁNEK, Karel. *Večerní zvony*. 1929.

¹⁰⁰ SEIFERT, Jaroslav. *Jaro, sbohem*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 122.

¹⁰¹ *České Vánoce*. Praha: Melantrich, 1940, s. 9.

¹⁰² *České Vánoce*. Praha: Melantrich, 1940, s. 10.

¹⁰³ SOVA, Antonín. *Soucítí a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 56.

¹⁰⁴ SOVA, Antonín. *Soucítí a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 56–57.

Zahradníček v básni *A to je prosinec...*: „*A to je prosinec. A to je konec roku. / V bezcestí uvízla bílá šlépěj tvých kroků, / všecko umřelo, kalendář prázdný je, / hladových, nemocných nikdo už nebije, / někdo se musí narodit... / Pod sněhem tiše spí věčná záloha žití...*“¹⁰⁵

3.6 Vánoční zvyky

Karel Jaromír Erben v baladě *Štědrý den* líčí lidskou zvědavost, která dvě dívky při štědrém večeru dovede k jezeru, z jehož hladiny vyčtou svůj osud – jedna svatbu, druhá pohřeb: „*Vykvětla, jak by zalívána rosou, / uvadla, jak by podsečena kosou – / ubohá Marie!*“¹⁰⁶

Fatalita lidské osudovosti je vyobrazena skrze charakteristický Erbenův motiv viny a trestu. Právě ona dychtivá zvědavost dívek je potrestána. Dle autora je vhodnější nevědomost vlastního osudu, než žít ve vědomém očekávání. V závěru balady se objevuje vzpomínka na obě dívky, která je šťastná a bolestná zároveň: „*Ach ty Štědrý večere / noci divoplodné, / když si na tě vzpomenu, / k srdci mne to bodne! / Seděly jsme také tak / loni pohromadě: / a než rok se obrátil, / dvě nám chybí v řadě!*“¹⁰⁷

Erben také upomíná na tradici půstu a možnosti vidět zlaté prasátko: „*a zlatoušky na stěnu / tomu, kdo se postí.*“¹⁰⁸ Lidé se na Štědrý den postí, aby mohli večer spatřit zlaté prasátko.

V básni *Vánoce* od Antonína Sovy lyrický subjekt líčí průběh štedrovečerní večere a zaznamenává množství jídla na prostřeném stole: „*Ryb vůně, vánoček a jablek vála / pokojem, v cinku talířů a sklenic / zablysklo víno šumivé se pěníc.*“¹⁰⁹

„*Pod nimi co se filigránů třese / a cetek, které vlhkým dřevem voní. / Směs panáků a husárek a koní / a šašků pitvorných se třáslo v stínu / řetězů zlatých, v lesku lampiónů.*“¹¹⁰ Tyto verše nám podávají svědectví o možných ozdobách na vánočním stromku, které byly velmi časté. „*Co ořechů se níží / a vonných jablek visí, větve tíží;*“¹¹¹ Tradičními ozdobami byly řetězy, ovoce, různé drátěné či dřevěné ozdoby.

¹⁰⁵ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Zapomenuté básně*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 64.

¹⁰⁶ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. Praha: J. Pospíšil, 1853, s. 86.

¹⁰⁷ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. Praha: J. Pospíšil, 1853, s. 87.

¹⁰⁸ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. Praha: J. Pospíšil, 1853, s. 80.

¹⁰⁹ SOVA, Antonín. *Soucít a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 55.

¹¹⁰ SOVA, Antonín. *Soucít a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 57.

¹¹¹ SOVA, Antonín. *Soucít a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 57.

Již v 19. století bylo zvykem na dárky umisťovat jmenovky, což nám dokládají právě tyto verše: „*Vše jméno má k rádnému rozdělení, / by nervalo to malá tato cháska.*“¹¹²

V předposlední sloce této rozsáhlé básně se zaměřuje na vánoční zvyky, které jsou i v dnešní době běžné. „*Leč Káťa celá zářila, se smála, / neb hle, ty čáry: Hvězdu měla v jab'ku / a svíce, kterou dala ve skořápku, / po vodě phula tiše, kolébavě, / z olova věnec ulil se tak hravě / a střevíček, kdy nad hlavou vzduch zvířil, / jak pad', svou špičkou ze dveří ven mířil.*“¹¹³ Verše obsahují zvyky jako krájení jablek, pouštění skořápkových lodiček po vodě, lití olova nebo házení střevícem.

Tradice jmelí, pod kterým se lidé líbají, se objevuje v básni *Jmelí* od Petra Křičky: „*Nad stolkem pracovním od včera / mám nového druhu. / Větévku jmelí tam objímá / ohnivě žlutá stuha.*“¹¹⁴ V této básni se též objevuje odkaz na anglickou vánoční tradici líbání pod větvičkou jmelí: „*,V Anglii pod ním se líbají, / pravila, / na Štědrý den.*“¹¹⁵

Jmelí nalezneme také v básni *Vánoční* Jana Zahradníčka: „*A jmelí druidů postříbřeno se z lustrů třpytí / nad stoly domácností.*“¹¹⁶

Uchování rybích šupin nalezneme v básni *Píseň novoroční* od Jaroslava Seiferta: „*zas šupiny mám rybí / schované v portmonce.*“¹¹⁷

„*Ted' pod stropy světnic ovocem rajským ověšeny / září světlem, zatímco prskavky vybuchují / do očí šťastných dětí – ó vánoce,*“¹¹⁸ Jedna z prvních zmínek využívání prskavek, jako něčeho zábavného pro děti, se objevuje v básni *Vánoční* Jana Zahradníčka.

3.7 Duchovní Vánoce

Vánoční svátky mají silnou návaznost na křesťanství, jelikož oslavují narození Ježíše Krista. Spirituální motivika je viditelná hned u několika autorů. Převážně se jedná o autory katolicky orientované literatury, kteří aplikují silnou duchovní tematiku ve svých textech. U jiných autorů můžeme shledat, že využívají náboženské motivy jako dekorativní prvek, který je neoddělitelný od svátků narození Krista.

¹¹² SOVA, Antonín. *Soucít a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 57.

¹¹³ SOVA, Antonín. *Soucít a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894, s. 58–59.

¹¹⁴ KŘÍČKA, Petr. *Šípkový keř*. Praha: F. Borovský, 1916, s. 62.

¹¹⁵ KŘÍČKA, Petr. *Šípkový keř*. Praha: F. Borovský, 1916, s. 62.

¹¹⁶ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 56.

¹¹⁷ SEIFERT, Jaroslav. *Vějíř Boženy Němcové; Přilba hlíny; Ruka a plamen; Píseň o Viktorce*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 112.

¹¹⁸ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 56.

„*Ó pojd'me za tím světlem, / a Krále přivítejme, / jenž vládne zemi, nebi.*“¹¹⁹ Báseň *Koleda* od Jana Zahradníčka, který patřil právě mezi katolicky orientované autory, popisuje chvíli, kdy z Panny Marie vzešel Spasitel. Nad Betlémem se ukázala kometa, která svou září mámila lid, aby přišel v místo narození.

Dalším představitelem katolicky orientované literatury byl Bohuslav Reynek, který zakomponoval spirituální motivy do krajiny a vytvořil tak jedinečnou duchovní atmosféru. „*Za temnými vraty, / za humny stojící / schoulen je u chaty / stoh s bílou čepicí / jak Bůh otec zlatý / ve svaté Trojici.*“¹²⁰ Využívá geometrické metafory Svaté Trojice v básni *Stoh v zimě*. Dále křesťanské symboliky zlaté a bílé barvy, která zahrnuje transcendenci, čistotu a duchovní ráz.

„*Nadechlé struny z jiní / sahají k oknu mému / od hvězdy nad jeskyní. / Šeptají o Betlému, / záchvěvy kopců znějí, / nápěvy koled kreslí / znamení do závějí / až k slámě jeslí.*“¹²¹ V básni *Mráz v okně* Reynek popisuje, jak příroda zvěstuje narození Krista a vykresluje lidem cestu do Betléma.

Následující verše zmíněné básně symbolizují naději: „*hrdlička zpívá / o růži znělku.*“¹²² Taktéž odkazují na růži z Jericha, která je suchá, ale živá dostane se jí vody. Ovšem do kontrastu se staví příští sloka, která udává osud Ježíše Krista: „*Tam smyčka odjakživa / hrozí hrdélku.*“¹²³

¹¹⁹ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Korouhve*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1940, s. 30.

¹²⁰ REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s.73.

¹²¹ REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s.136.

¹²² REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s.137.

¹²³ REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969, s.137.

4 ZÁVĚR

Poetika českých Vánoc je jedinečná a zcela nenahraditelná. Ať už se vánoční tradice napříč republikou proměňují skrze regionální vlivy, což se odráží na štědrovečerní tabuli, výzdobě obydlí nebo stromečku či pečení vánočního cukroví. Spojuje je právě pocit jedinečnosti a neopakovatelnosti, který nám poskytují.

V této bakalářské práci jsem se zabývala Vánoci, především od Štědrého dne po 2. svátek vánoční. Sledovala jsem proměnlivost vánočních motivů v básnických textech českých autorů. Základní motivy řazené k vánoční době jsem vytyčila a zároveň charakterizovala v první kapitole.

Druhá kapitola obsahuje zmínky o Vánocích napříč příklady kanonických textů. Rovněž zahrnuje sestavený korpus vánočních básní. Třetí kapitola se zabývá analýzou sestaveného korpusu, jejíž cílem bylo poukázat na proměnlivost obrazu Vánoc.

Z tematicko-motivické analýzy básnických textů vyplývá, že se vánoční obraz napříč časem i poetikami jeví stále idylickým. V básních se objevuje řada spojujících motivů. Ať už se jedná o přípravu štědrovečerní tabule a hodování u stolu v rodinném kruhu (A. Sova), dětství nebo vzpomínky na něj (J. Vrchlický, B. Benešová, K. Šiktanc, J. Skácel), okouzlující vánoční stromek (J. Vrchlický, A. Heyduk, F. Gellner, K. Babánek), vánoční krajinu (A. Sova, F. Šrámek, A. Klášterský, B. Jelínek, B. Reynek, V. Závada, K. Šiktanc), spiritualitu (B. Reynek, J. Zahradníček) nebo samotné rituály v podobě konání tradičních zvyků (K. J. Erben, A. Sova, P. Křička, J. Seifert).

Ovšem některé básně se svou poetikou zcela lišily. V básních se objevily prvky zahrnující sociální problematiku nebo historické události. Například prožívání Vánoc během války, odloučení od blízkých (A. Klášterský, J. Čapek), sociální rozdíly (J. Neruda, A. Klášterský, J. Seifert) či pobyt v koncentračním táboře (J. Čapek).

V závěru vyplynulo, že Vánoce jsou do jisté míry příjemným a sentimentálním obdobím, které lidi sbližuje. Avšak tato lidská sounáležitost může probíhat na pozadí kladných či negativních událostí. Rovněž se Vánoce pro mnohé stávají pietní chvílí. Řada lidí vzpomíná na své blízké a vzdává jim hold.

5 Zdroje

Odborná literatura

- FROLEC, Václav a kol. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1988.
- HERYNEK, Petr. *České Vánoce*. Praha: Grada, 2005.
- JARKOVSKÝ, Jaroslav. *Příběh českých Vánoc*. Praha: Petrklíč, 2011.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *České tradice v proměnách času. Kroje – zvyky – umění*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Fenomény lidových tradic. Kroje – obřady – masky*. Praha: Grada, 2021.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- MOTLOVÁ, Milada a ŘÍZEK, Tomáš. *Český rok od jara do zimy*. V Praze: Fortuna Libri, 2010.
- RAEDISCHOVÁ, Linda. *Dávné kouzlo Vánoc*. Praha: Volvox Globator, 2014.
- TOUFAR, Pavel a FRANTA, Karel. *Vánoce*. Třebíč: Akcent, 2001.
- UHLÍŘ, Jiří. Lidové jesličky v českých zemích. In: UHLÍŘ, Jiří, Otmar URBAN a Antonín VAVŘINOVÁ, Valburga. *Abeceda Vánoc*. Praha: Krásná paní, 2010.
- VAVŘINOVÁ, Valburga. *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri, 2000.
- VEČERKOVÁ, Eva. *Příběh vánočního stromku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013.
- VONDRUŠKOVÁ, Alena. *České lidový a církevní rok. České zvyky a obyčeje*. Brno: Moravská Bastei MOBA, s. r. o., 2015.
- ZÍBRT, Čeněk. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: příspěvek ke kulturním dějinám českým*. V Praze: Tiskem a nákladem Jos. R. Vilímka, 1889, s. 254–276.
- ŽAMBERSKÝ. *Od středověkého narození k lidovým jesličkám*. Třebíč: Arca JiMfa, 1994.

Sekundární literatura

- BABÁNEK, Karel. *Večerní zvony*. 1929.
- BENEŠOVÁ, Božena. *Verše*. Praha: Melantrich, 1938.
- ČAPEK, Josef. *Básně z koncentračního tábora*. Praha: Fr. Borový, 1946.
- České Vánoce*. Praha: Melantrich, 1940.

- ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. Praha: J. Pospíšil, 1853, s. 80.
- GEISSLOVÁ, Irma. Básně: Pro útlou i dospělejší mládež. In: *Z literární pozůstalosti Irmu Geisslové*. Jičín: Emilie Zelenková-Geisslová, 1915.
- GELLNER, František. *Nové verše*. Praha: F. Borovský, 1919.
- HALAS, František. *Ladění*. Praha: Fr. Borový, 1942.
- HEYDUK, Adolf. *Pohádky duše*. Praha: J. Otto, 1901.
- HEYDUK, Adolf. *Rosa a jiní: 1887–1889*. Praha: J. Otto, 1899.
- JELÍNEK, Bohdan. *Sněhová růže*. Praha: Práce, 1948.
- KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vánoce*. Moravská Ostrava: Knihovna Literárního kruhu, 1935.
- KŘÍČKA, Petr. *Šípkový keř*. Praha: F. Borovský, 1916.
- NERUDA, Jan. *Zpěvy páteční*. Praha: F. Topič, 1896.
- REYNEK, Bohuslav. *Podzimní motýli; Sníh na zápraží; Mráz v okně*. Hradec Králové: Kruh, 1969.
- SEIFERT, Jaroslav. *Chlapec a hvězdy*. Praha: Československý spisovatel, 1956.
- SEIFERT, Jaroslav. *Jaro, sbohem*. Praha: Československý spisovatel, 1985.
- SEIFERT, Jaroslav. *Vějíř Boženy Němcové; Přilba hlíny; Ruka a plamen; Píseň o Viktorce*. Praha: Československý spisovatel, 1987.
- SKÁCEL, Jan. *A znovu láska*. Brno: Blok, 1991.
- SOVA, Antonín. *Soucítí a vzdor*. Praha: J. Otto, 1894.
- ŠIKTANC, Karel. *Pro pět ran blázna krále; Sakramenty; Srdce svého nejez; Ostrov Štvanice*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2002.
- ŠRÁMEK, Fráňa. *Splav*. Praha: Fr. Borovský, 1916.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Nové sonety samotáře: básně Jaroslava Vrchlického*. Praha: J. Otto, 1891.
- ZAHRADNÍČEK, Jan. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969.
- ZAHRADNÍČEK, Jan. *Korouhve*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1940.
- ZAHRADNÍČEK, Jan. *Zapomenuté básně*. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- ZÁVADA, Vilém. *Město světla*. Praha: Československý spisovatel, 1950.

6 Seznam tabulek

Tabulka 1: Korpus vánočních básní	24
Tabulka 2: Četnost vánočních motivů napříč básněmi	26